

АНОТАЦІЯ

Люба О.І. Обліково-аналітичне забезпечення управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 071 – Облік і оподаткування. – Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2024.

У дисертаційній роботі розкриті теоретичні, методичні та організаційні положення, а також висвітлені прикладні розробки у сфері обліку та аналізу зовнішньоекономічної діяльності як сукупності імпорتنих, експортних та інших операцій з іноземними контрагентами для цілей ефективного управління підприємствами хімічної промисловості.

Зовнішньоекономічна діяльність має визначальний вплив на розвиток економіки України. Доведено, що на сьогодні відсутнє єдине визначення категорії «зовнішньоекономічна діяльність» у наукових та нормативно-правових джерелах. Під зовнішньоекономічною діяльністю запропоновано розуміти «сукупність взаємовідносин, що виникають між суб'єктами господарської діяльності України та суб'єктами господарської діяльності іноземних держав, що потребує обов'язкового перетину кордону України, а також спрямовані на отримання матеріальної та соціальної вигоди в процесі їх здійснення». Використання запропонованої дефініції щодо зовнішньоекономічної діяльності забезпечує єдине та найбільш коректне термінологічне позиціонування в спеціалізованих економічних джерелах.

Виокремлено п'ять історичних етапів становлення зовнішньоекономічної діяльності в Україні: 1 етап – X ст. – поч. XX ст.; 2 етап – 1918-1991 рр.; 3 етап – 1991-2008 рр.; 4 етап – 2008 р. - червень 2014 р.; 5 етап – липень 2014 р. – дотепер. Охарактеризовано кожний етап та у розрізі підетапів з врахуванням тих соціально-економічних та міжнародних реалій функціонування вітчизняних підприємств, які притаманні певним історичним подіям у соціально-економічному та політичному розвитку України. Обґрунтовано, що актуальний етап розвитку зовнішньоекономічної

діяльності характеризується негативним впливом повномасштабних воєнних дій в Україні на імпорتنі та експортні операції підприємств. Доведено, що до воєнних ризиків піддатлива вітчизняна хімічна промисловість, яка сировинно залежна від імпоротної сировини, а збут продукції орієнтований в основному на міжнародні ринки. Визнано необхідність удосконалення обліково-аналітичного забезпечення управління імпортною та експортною діяльністю підприємств хімічної галузі економіки України як важливої складової оптимізації зовнішньоекономічної діяльності.

Ідентифіковано організаційно-технологічні особливості хімічної промисловості, які впливають на методика та організацію обліку зовнішньоекономічної діяльності. До таких специфічних рис хімічної галузі можна віднести: значну матеріаломісткість продукції, високу енергомісткість виробництва, часті зміни цін на імпорتنі ресурси, прив'язку до сировинних баз, експортно-орієнтованість, можливість забруднення навколишнього середовища, велику питому вагу імпоротної сировини, відсутність залишків незавершеного виробництва, значний знос устаткування, значну частку амортизації у витратах підприємства, можливість залучення незначної кількості трудових ресурсів. Врахування наведених організаційно-технологічних особливостей хімічної промисловості потребує адаптації бухгалтерського обліку й аналізу до сучасних вимог, що проявляється у: деталізованому та перманентному калькулюванні собівартості продукції з врахуванням зміни цін на імпорту сировину; наявності давальницької сировини; варіативних курсових різниць; включенні митних платежів та амортизації дороговартісного обладнання у собівартість запасів; коректних податкових розрахунках у контексті дотримання взаємосуперечних норм Господарського, Податкового та Митного кодексів; формуванні облікової інформації про екологічні, соціальні, транспортні та адміністративні процеси, що узагальнено подаються через інтегровану звітність різним групам стейкхолдерів.

Виявлено невідповідність між нормативно-правовим забезпеченням митного оформлення експортних та імпорتنих операцій, їх відображенням в

обліку та здійсненні валютного контролю. Визнано причетність непрозорості митного та податкового законодавства до прояву проблемних аспектів в реалізації експортно-імпортних операцій, що полягає в: ускладненому документальному оформленні та значній тривалості митної перевірки, а також складності підтвердження країни походження товару. Для мінімізації проблемних аспектів зовнішньоекономічної діяльності, що негативно впливають на облік і контроль, запропоновано: зменшити тривалість митного оформлення, мінімізувати перелік необхідних документів для отримання сертифікату походження товарів та їх поміщення у відповідний митний режим, дотримуватися процедури прозорості при здійсненні валютного контролю, використовувати єдині правила механізму відшкодування ПДВ.

З метою покращення регулювання зовнішньоекономічної діяльності з боку держави необхідно привести у відповідність митне законодавство та Господарський кодекс. Зокрема, запропоновано використовувати єдиний термін «сировина для переробки на митній території України» замість «давальницька сировина» у різних нормативно-правових документах. Також у Митному кодексі доцільно навести перелік видів протиправних дій працівниками митних інституцій, а також конкретизувати відповідальність за посадові порушення, що сприяє мінімізації митних зловживань та корупції. Для уникнення непорозумінь у процесі митного оформлення доведена необхідність регламентації методів та порядку визначення митної вартості товарів, що перетинають митні межі України. У Митному кодексі також рекомендовано визначити перелік та час подання додаткових документів на запит представників митних органів з метою оптимізації інформаційної взаємодії та пришвидшення митного оформлення товарів у процесі зовнішньоекономічної діяльності підприємств.

Доведено неефективність діючої методики обліку курсових різниць від інвестиційної та фінансової діяльності у складі інших витрат й доходів. Курсові різниці, що виникли від фінансової діяльності, рекомендовано відображати на рахунках бухгалтерського обліку у складі фінансових доходів

(73 «Інші фінансові доходи») чи фінансових втрат (95 «Фінансові втрати»), а інвестиційної діяльності – інших доходів (744 «Дохід від неопераційної курсової різниці») чи інших втрат (974 «Втрати від неопераційних курсових різниць»). Доходи і витрати від курсової різниці за результатами фінансової діяльності запропоновано переносити у кінці звітної періоду на рахунок 792 «Результат фінансових операцій», а інвестиційної діяльності – на рахунок 793 «Результат іншої діяльності», що, на відміну від існуючої практики, сприяє достовірному визначенню фінансовий результат від різних видів діяльності, пов'язаних з імпорними та експортними операціями.

Діджиталізація соціально-економічних процесів на мікрорівні уможливили інтегровану обробку облікової інформації, завершальним етапом якої є електронне інтегроване звітування. Для одночасного інформування внутрішніх і зовнішніх стейкхолдерів про зовнішньоекономічну діяльність підприємств необхідним є удосконалення методики формування інтегрованих звітних документів. Формування електронних інтегрованих звітних документів щодо зовнішньоекономічної діяльності передбачає: об'єднання елементів управлінської, фінансової і статистичної звітності; одночасне використання різних вимірників у фінансових та нефінансових показниках; інтегроване інформування внутрішніх та зовнішніх користувачів про міжнародні операції підприємства. Обґрунтовано можливість адаптації таксономії електронної інтегрованої звітності до інформаційних потреб стейкхолдерів та їхніх прав доступу до комерційної таємниці підприємства у контексті зовнішньоекономічної діяльності. Розроблено порядок відображення електронних інтегрованих звітних документів на іноземних мовах та з врахуванням курсів іноземних валют відповідно до інформаційних пріоритетів зарубіжних користувачів звітної інформації. Для пояснення впливу зміни валютних курсів на фінансові результати в електронній інтегрованій звітності запропоновано відображати відповідні показники, які стосуються операційної та неопераційної діяльності підприємств – суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Удосконалено методику використання графічних елементів та

аналітичних таблиць в електронних інтегрованих звітних документах у контексті зовнішньоекономічної діяльності для візуальної оптимізації її аналізу внутрішніми та зовнішніми користувачами. Формування та публікація інтегрованої звітності в електронній формі забезпечує: інформаційну транспарентність зовнішньоекономічної діяльності; більш повне інтегроване інформування внутрішніх та зовнішніх стейкхолдерів; зручність у сприйнятті та оперуванні звітними показниками про міжнародні операції підприємств.

Оскільки більшість сировини для підприємств хімічної промисловості є імпортного походження, важливим елементом управління є аналіз імпортової діяльності. Розроблено інформаційну схему системи аналізу імпортних операцій, яка включає чотири основних блоки: динамічний та структурний аналіз, аналіз ефективності імпорту, економіко-математичне моделювання та аналітичне дослідження альтернатив. Кожний з етапів аналізу передбачає проведення комплексу аналітичних робіт: аналіз ефективності імпорту – обчислення показників (загальна ефективність імпорту, економічна ефективність імпорту, економічний ефект імпорту, рентабельність імпорту); економіко-математичне моделювання – формування моделей (лінійної та нелінійних) з визначенням коефіцієнтів кореляції і детермінації; аналіз альтернатив – аналітичне дослідження імпортних пропозицій (країн постачання, потенційних постачальників, бізнес-середовища країн експортерів, логістичних маршрутів, сумарної вартості володіння сировиною тощо). Проведений аналіз імпортних операцій досліджуваних підприємств засвідчив зменшення їх імпортової активності з початком активних військових дій та дав можливість сформулювати стратегію оптимізації функціонування на перспективу.

Сформовано концепцію інформаційно-аналітичного середовища зовнішньоекономічної діяльності підприємств хімічної промисловості на основі поєднання аналітичних методик дослідження імпорту та експорту. Аналогічно до імпортової діяльності визначено перелік показників оцінки експортних операцій: загальна ефективність експорту, економічна

ефективність експорту, економічний ефект від експорту. Для комплексного аналізу зовнішньоекономічної діяльності хімічних підприємств запропоновано використовувати інтегральні показники, що одночасно враховують показники ефективності імпорту та експорту. Здійснено порівняння методик моделювання стратегічного позиціонування та перспективного планування експортної діяльності на основі SWOT-аналізу та SPACE-аналізу. Більш доцільним для підприємств хімічної промисловості визнано проведення SPACE-аналізу, що дає змогу виявити усі чинники внутрішнього та зовнішнього середовища (фінансове становище підприємства, конкурентні переваги, стабільність зовнішнього середовища, привабливість хімічної галузі), які мають суттєвий вплив на експортну діяльність досліджуваних підприємств. Для економіко-математичного підтвердження суттєвості цього впливу рекомендовано використовувати чинниковий аналіз за методом ланцюгових підстановок, що передбачає послідовність дій: ідентифікація чинників впливу; визначення ваги впливу кожного чинника; формування чинникової моделі; пошук джерел даних для аналітичного дослідження; підстановка даних у чинникову модель методом ланцюгових підстановок; виявлення чинників із найбільшим впливом.

За результатами проведення системного аналізу функціонування підприємств хімічної промисловості сформовано рекомендації щодо оптимізації зовнішньоекономічної діяльності, які полягають у: мінімізації собівартості продукції за рахунок імпорту більш дешевої сировини, активне експортне просування на міжнародні ринки збуту для максимізації прибутків, задіювання маркетингово-збутових засобів розширення ринків збуту у міжнародному масштабі. Водночас, запропоновано врахувати, що специфікою хімічної промисловості обґрунтовано недоцільність ініціації більшості рекламних заходів у міжнародній площині унаслідок стандартизованості хімічної продукції, значної конкуренції на ринку, неможливості використання традиційних маркетингових комунікацій тощо.

Ключові слова: облік, аналіз, управління, зовнішньоекономічна діяльність, імпорт, експорт, глобальні економічні принципи та умови, підприємства хімічної промисловості.

SUMMARY

Liuba O.I. «Accounting and analytical support for the management of the enterprise external economic activities». Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The thesis for obtaining a degree of the doctor of philosophy on a specialty 071 - Accounting and taxation. – West Ukrainian National University, Ternopil, 2024.

The dissertation reveals theoretical, methodological and organizational provisions, as well as highlighted applied developments in the field of accounting and analysis of foreign economic activity as a set of import, export and other operations with foreign counterparties for the purposes of effective management of chemical industry enterprises.

Foreign economic activity has a decisive influence on the development of the economy of Ukraine. It has been proven that there is currently no single definition of the category «foreign economic activity» in scientific and legal sources. Under foreign economic activity, it is proposed to understand «a set of relationships that arise between subjects of economic activity of Ukraine and subjects of economic activity of foreign countries, which require the mandatory crossing of the border of Ukraine, and are also aimed at obtaining material and social benefits in the process of their implementation» . The use of the proposed definition of foreign economic activity ensures a unified and most correct terminological positioning in specialized economic sources.

Five historical stages of the formation of foreign economic activity in Ukraine are distinguished: 1st stage – X century. - beginning 20th century; 2nd stage – 1918-1991; 3rd stage – 1991-2008; 4th stage – 2008 - June 2014; 5th stage – July 2014 - until now. Each stage is characterized and divided into sub-stages, taking into account those socio-economic and international realities of the functioning of domestic enterprises, which are inherent in certain historical events in the socio-economic and political development of Ukraine. It is substantiated that the current stage of the development of foreign economic activity is characterized by the negative impact of full-scale military operations in Ukraine on the import and

export operations of enterprises. It has been proven that the domestic chemical industry, which is dependent on imported raw materials for its raw materials, is susceptible to war risks, and the sale of products is mainly focused on international markets. The need to improve the accounting and analytical support for the management of import and export activities of enterprises in the chemical industry of the Ukrainian economy is recognized as an important component of the optimization of foreign economic activity.

The organizational and technological features of the chemical industry are identified, which affect the methodology and organization of accounting for foreign economic activity. Such specific features of the chemical industry include: significant material intensity of products, high energy intensity of production, frequent changes in prices for imported resources, attachment to raw material bases, export-orientation, possibility of environmental pollution, large specific weight of imported raw materials, absence of unfinished production residues, significant wear and tear of equipment, a significant share of depreciation in the company's costs, the possibility of attracting a small number of labor resources. Taking into account the above organizational and technological features of the chemical industry requires the adaptation of accounting and analysis to modern requirements, which is manifested in: detailed and permanent calculation of the cost of production, taking into account changes in prices for import of raw materials; availability of raw materials; variable exchange rate differences; inclusion of customs payments and depreciation of expensive equipment in the cost of inventory; correct tax calculations in the context of compliance with conflicting norms of the Economic, Tax and Customs Codes; formation of accounting information about environmental, social, transport and administrative processes, which are generally presented through integrated reporting to various groups of stakeholders.

An inconsistency between the regulatory and legal provision of customs clearance of export and import operations, their reflection in accounting and the implementation of currency control was revealed. It is recognized that the lack of transparency of customs and tax legislation is involved in the manifestation of

problematic aspects in the implementation of export-import operations, which consists in: complicated documentation and considerable duration of customs inspection, as well as the difficulty of confirming the country of origin of the goods. In order to minimize the problematic aspects of foreign economic activity that negatively affect accounting and control, it is proposed to: reduce the duration of customs clearance, minimize the list of necessary documents for obtaining a certificate of origin of goods and placing them in the appropriate customs regime, adhere to transparency procedures in the implementation of currency control, use uniform rules VAT refund mechanism.

In order to improve the regulation of foreign economic activity on the part of the state, it is necessary to bring the customs legislation and the Economic Code into line. In particular, it is proposed to use the single term «raw materials for processing in the customs territory of Ukraine» instead of «supplied raw materials» in various regulatory and legal documents. Also, the Customs Code should include a list of types of illegal actions by employees of customs institutions, as well as specify responsibility for official violations, which contributes to the minimization of customs abuses and corruption. In order to avoid misunderstandings in the customs clearance process, the need to regulate the methods and procedure for determining the customs value of goods crossing the customs borders of Ukraine has been proven. The Customs Code also recommends determining the list and time of submission of additional documents at the request of representatives of customs authorities in order to optimize information interaction and speed up customs clearance of goods in the process of foreign economic activity of enterprises.

The ineffectiveness of the current method of accounting for exchange rate differences from investment and financial activities as part of other expenses and income has been proven. Exchange rate differences arising from financial activities are recommended to be reflected in accounting accounts as part of financial income (73 «Other financial income») or financial losses (95 «Financial losses»), and investment activities – other income (744 «Income from non-operating exchange rate difference») or other losses (974 «Loss from non-operational

exchange rate differences»). Income and expenses from the exchange rate difference based on the results of financial activities are proposed to be transferred at the end of the reporting period to account 792 «Result of financial operations», and from investment activities - to account 793 «Result of other activities», which, in contrast to existing practice, contributes to the reliable determination of financial the result of various activities related to import and export operations.

Digitization of socio-economic processes at the micro level enabled integrated processing of accounting information, the final stage of which is electronic integrated reporting. In order to simultaneously inform internal and external stakeholders about the foreign economic activity of enterprises, it is necessary to improve the method of forming integrated reporting documents. The formation of electronic integrated reporting documents on foreign economic activity involves: combining elements of management, financial and statistical reporting; simultaneous use of different metrics in financial and non-financial indicators; integrated informing of internal and external users about international operations of the enterprise. The possibility of adapting the taxonomy of electronic integrated reporting to the information needs of stakeholders and their rights of access to the commercial secrets of the enterprise in the context of foreign economic activity is substantiated. The procedure for displaying electronic integrated reporting documents in foreign languages and taking into account foreign currency exchange rates has been developed in accordance with the information priorities of foreign users of reporting information. In order to explain the impact of exchange rate changes on financial results, it is proposed to display relevant indicators related to the operational and non-operational activities of enterprises - subjects of foreign economic activity in the electronic integrated reporting. The method of using graphic elements and analytical tables in electronic integrated reporting documents in the context of foreign economic activity for visual optimization of its analysis by internal and external users has been improved. Formation and publication of integrated reporting in electronic form ensures: information transparency of foreign economic activity; more complete integrated informing of internal and external

stakeholders; convenience in perceiving and operating the reporting indicators on the international operations of enterprises.

Since the majority of raw materials for chemical industry enterprises are of imported origin, an important element of management is the analysis of import activity. An information scheme of the import operations analysis system has been developed, which includes four main blocks: dynamic and structural analysis, import efficiency analysis, economic-mathematical modeling and analytical research of alternatives. Each of the analysis stages involves carrying out a set of analytical works: analysis of import efficiency – calculation of indicators (general import efficiency, economic efficiency of imports, economic effect of imports, profitability of imports); economic and mathematical modeling – formation of models (linear and non-linear) with determination of correlation and determination coefficients; analysis of alternatives – analytical study of import proposals (supply countries, potential suppliers, business environment of exporting countries, logistics routes, total cost of ownership of raw materials, etc.). The conducted analysis of the import operations of the studied enterprises testified to a decrease in their import activity with the beginning of active military operations and gave an opportunity to form a strategy for optimizing functioning for the future.

The concept of the information and analytical environment of the foreign economic activity of the chemical industry enterprises was formed on the basis of a combination of analytical methods of import and export research. Similarly, a list of indicators for evaluating export operations is defined for import activity: overall export efficiency, economic efficiency of export, economic effect of export. For a comprehensive analysis of foreign economic activity of chemical enterprises, it is proposed to use integral indicators that simultaneously take into account indicators of import and export efficiency. A comparison of methods of modeling strategic positioning and long-term planning of export activities based on SWOT analysis and SPACE analysis was made. It is considered more expedient for chemical industry enterprises to carry out SPACE analysis, which makes it possible to identify all factors of the internal and external environment (financial situation of the enterprise, competitive advantages, stability of the external environment,

attractiveness of the chemical industry), which have a significant impact on the export activity of the investigated enterprises. For the economic-mathematical confirmation of the significance of this influence, it is recommended to use factor analysis using the method of chain substitutions, which involves a sequence of actions: identification of influencing factors; determination of the weight of influence of each factor; formation of a factor model; search for data sources for analytical research; substituting data into a factor model by the method of chain substitutions; identification of the factors with the greatest influence.

Based on the results of a systematic analysis of the functioning of chemical industry enterprises, recommendations were made for the optimization of foreign economic activity, which consist of: minimizing the cost of production due to the import of cheaper raw materials, active export promotion to international sales markets to maximize profits, the use of marketing and sales means to expand sales markets in international scale. At the same time, it is proposed to take into account that the specificity of the chemical industry substantiates the impracticality of initiating most advertising activities on the international level due to the standardization of chemical products, significant competition on the market, the impossibility of using traditional marketing communications, etc.

Key words: *accounting, analysis, management, foreign economic activity, import, export, global economic principles and conditions, chemical industry enterprises.*

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Люба О.І. Еволюція і суть зовнішньоекономічної діяльності як основи соціально-економічного розвитку держави. Вісник економіки. 2021. № 4. С. 87-101. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.087>. (1,1 д.а.).
2. Люба О.І. Митна вартість товару: проблемні аспекти та шляхи їх вирішення. Вісник економіки. 2022. № 2. С. 171-185. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.02.171>. (1 д.а.).
3. Задорожний З.-М., Люба О., Омецінська І., Шестерняк М. Інтегрована звітність в управлінні зовнішньоекономічною діяльністю підприємств. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice. 2023. № 4(51). С. 91-102. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.4.51.2023.4095>. (Індексується в наукометричній базі Scopus та Web of Science). (0,8 д.а. / 0,2 д.а.; особистий внесок: розроблено концепцію та сформовано макети інтегрованої звітності у контексті інформування стейкхолдерів щодо зовнішньоекономічної діяльності).
4. Люба О.І. Комплексний аналіз імпортової діяльності підприємств хімічної промисловості. Вісник економіки. 2023. № 4. С. 216-231. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2023.04.216>. (0,9 д.а.).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Люба О.І. Зовнішньоекономічна діяльність як окрема дефініція. Актуальні проблеми розвитку обліку, аналізу, контролю і оподаткування у контексті Європейської інтеграції та сучасних викликів глобалізації: матеріали ІХ міжнародної науково-практичної конференції. Львівський торговельно-економічний університет. (Львів, 14-15 травня 2021 р.). Львів: ЛТЕУ, 2021. С. 209-211. (0,2 д.а.).
6. Люба О.І. Митна вартість: поняття, проблемні аспекти та шляхи їх усунення. Трансформація бухгалтерського обліку, аналізу та контролю в умовах соціально-економічних викликів: матеріали Міжнародного круглого столу. Західноукраїнський національний університет. (Тернопіль, 28 травня 2021 р.). Тернопіль: ЗУНУ. 2021. С. 93-96. (0,2 д.а.).
7. Люба О.І. Особливості визначення країни походження товару та її вплив на розвиток зовнішньоторгівельних відносин. Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна візія та виклики глобалізації: матеріали ХХ Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених (Тернопіль, 19 травня 2023 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2023. С. 81-84. (0,25 д.а.).
8. Люба О.І. Курсові різниці: особливості відображення в обліку. Перспективи розвитку бухгалтерського обліку, аудиту, оподаткування та фінансів в умовах євроінтеграції: матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції. (Миколаїв, 22 травня 2023 р.). Миколаїв: Миколаївський національний аграрний університет. 2023. С. 79-81. (0,2 д.а.).